

ZBORNIK
PRAVNOG FAKULTETA
U ZAGREBU

GODINA 45 - BROJ 4-5

Zagreb, 1995.

JACQUES LE RIDER: LA MITTELEUROPA Presses Universitaires de France,

Paris, 1994, 127 str.

Nastojanja za redefiniranjem svoga "prirodnog" kulturnog i političkog okvira uvela su pojam *Srednja Europa* u široku uporabu u kolokvijalnom, ali i u znanstvenom govoru u Hrvatskoj i u drugim *srednjoeuropskim* zemljama. U procesu "restauriranja" prekinutog identiteta (osobito u komunističkim/postkomunističkim zemljama) taj se pojam gotovo obvezno rabi(o) s "po sebi" legitimirajućom funkcijom i pozitivnom konotacijom, a počesto i "po sebi" ili pak "intuitivno" razumljivim sadržajem iza kojeg nužno ne stoji i puno razumijevanje. Iz nejasnoće pojma rađa se njegova mističnost, a govor u kojem je upotrijebljen gubi stvarnu određenost. Stoga nam se razumljivom čini potreba ulaganja napora za okvirnim (a ne tek fragmentarnim) osvjetljavanjem tog preudicijelnog pitanja "što je to *Srednja Europa*" - kojoj stoljetnu političku i kulturnu pripadnost (pa i pravno-kulturnu) toliko naglašavamo.

Čini nam se da u takvom sklopu (barem upozoravajuću) važnost može imati studija Jacquesa Le Ridera, profesora na Université de Paris VIII. Ta studija izišla je u desetljećima znanj i afirmiranoj enciklopedijskoj biblioteci *Que sais-je* poznatog francuskog izdavača u kojoj afirmirani autori prikazuju pojedine pojmove na pregledan, jezgrovit i znanstveno-popularan, ali relevantan način. Činjenica da se taj naslov pojavljuje upravo (i tek) sada upućuje na njegovu suvremenu važnost i za šire europske prostore.

Spomenuta obilježja karakteristična za biblioteku *Que sais-je* rese i ovo izdanje. U studiji autor u relativno složeno koncipiranim poglavljima pokušava izvući što više odrednica koje racionalno, pa i "doživljajno" upućuju na to što je to *Mittleuropa*. Tematski je studija usmjerena ponajprije na državopolitičku i geopolitičku dimenziju, snažno je izražen kulturni moment, dok se gospodarstvo tek spominje; prevladavajući pristup je kulturološki. Kako knjiga na vrlo malom opsegu sadrži raznovrsne i zgusnute naznake, prikazat ću u narativnom i lapidarnom obliku i "nedistancirano" glavne odrednice autorovog postavljanja problema i ujedno skicirati odgovor na pitanje "što je to *Srednja Europa*".

Pojam *Mittleurope* i u sadržajnom je i u teritorijalnom smislu povijesno uvjetovan. Prvi povijesni oblik *Mittleurope* koji ostaje mitom i inspiracijom političara i ideoloških projekata je *Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti*. Sam pojam - premda se rabi u XIX. stoljeću - uglavnom ulazi u njemački politički rječnik 1914. kroz diskusije o ciljevima rata te kroz teze F. Naumanna. Ideja *Mittleurope* podrazumijeva "sredinu" Europe, a kako njezin pretežni dio čini

njemački svijet, taj se pojam stalno vezuje uz njemačke zemlje. U njima se on i smatra okosnicom vlastitog identiteta uvelike određenog uvjerenjem o središnjem i posredujućem značenju Nijemaca kao spojnice Istoka (Rusija) i Zapada (Engleska i Francuska) te mesijanske uloge njemačkog naroda kao jedino sposobnog da uvede red u kaos nacionalnosti. Problem granica uglavnom ostaje nerazriješen; problematičnije su zapadne s obzirom na pitanje pripadaju li njemačke zemlje Zapadnoj ili Srednjoj Europi (ili npr. Alsace), dok je kod istočnih granica uočljiva snažna razdjelnica prema bizantskoj odnosno pravoslavnoj Europi; ipak, vrtložni učinak Habsburške Monarhije možda obuhvaća i prostore do Crnog mora. "Zakašnjelost" Srednje Europe u izgradnji državnosti ostavila je njezine povijesne narode probudene u XIX. st. bez državnog okvira, što je - uz izostanak moderne političke kulture i zastarjelost gospodarskih i društvenih struktura - ostavilo trajne krize nacionalnog identiteta i podlogu za irendentizme. Ipak, braudelovski rečeno, Srednje je Europa zapadni rub istočne Europe u zemljopisnom smislu, a istočni rub zapadne Europe u kulturnom smislu; njezina hibridna obilježja dosižu do rubova rasprostiranja zapadnog modela ("europizacija") omeđenog rimskim limesima.

Povijesne pojavnosti *Mittleurope* počinju s njemačkim rasprostriranjem na Istok (Ostsiedlung) od XII. st., što rađa poljoprivrednom, urbanom i pravnom "modernizacijom" tih prostora, ali kroz stvaranje brojnih kneževina, a ne širenjem "nacionalne" njemačke države. Gravitacijsko središte Svetog Rimskog Carstva pomiče se s rajskih prostora prema Istoku (Prag, Berlin, Beč). No, Reich je od Westfalaskog mira 1648. do Napolconovog dokinuća Svetog Carstva 1806. tek oslabjeli nelingvistički i neetnički definiran okvir koji ima jedino povijesni legitimitet. Od posebne je važnosti da se unutar njega izgrađuje (kon)federalni mehanizam koji uspostavlja ravnojese vlasti između carskih zemalja te oslabjele dinastije i središnje vlasti koja, ipak, zadržava određenu učinkovitost. Ideologija obnovljenog Reicha nadovezat će se na tu povijesnu stvarnost do 1806. pri čemu će nastavljati tradicije katoličkog univerzalizma Svetog Rimskog Carstva pozivati na obnovu Reicha pod Habsburzima; tada se javljaju ideologije *Mittleurope* kao suprotstavljene Francuskoj i ideji moderniteta. No, od izdizanja Pruske u XVIII. st. jedna je od odrednica *Mittleurope* prusko-austrijski rivalitet koji se nakon snaženja njemačkog nacionalizma iskazuje i u obliku dviju zamisli nacionalnog njemačkog ujedinjenja. Pruska brani načelo što potpunije identifikacije s državom i nacijom sukladno jedinstvenom njemačkom jeziku, dok se Austrija zalaže za dinastičku viziju utemeljenu na ideji povijesne i organske, plurikulturalne i polietničke skupnosti koja slijedi legitimitet vladarske kuće i geopolitičku bliskost. Pruska koncepcija u raspravama u Paulskirche 1848. bila je inkompatibilna s ideologijom Svetog Carstva i imala je i naznake antisemitizma, antislavenstva i mesijanizma tipa "Drang nach Osten", dok je austrijska zamisao ostala vjerna "velikonjemačkoj" ideji Habsburgovaca; tadašnje austroslavističke federalističke zamisli zapravo su se uklapale u austrijska "podunavska" viđenja. Dolaskom Bismarcka na vlast definitivno je pobijedila "kleindeutsche option" te je 1871. proglašen II. Reich; stvarno je to bila druga smrt Svetog Rimskog Carstva.

Snažna njemačka država - unatoč okretanju prema Baltiku - uvjetovala je oduševljenje njemačkih Austrijanaca za svoj model obrazovnog sustava, sveučilišta, gospodarstva i trgovine, a državoprni reformatorski napori austrijskih liberala imali su pred očima njemački model. S druge je strane kompleks inferiornosti uvjetovao kompetitivnost i narcizam sitnih razlika: pravo i pravosuđe, utvrđuje autor, značajno su se razlikovali od njemačkog modela.

Za politički i kulturni sklop *Mittleeuropa* od specifičnog je značenja sudbinski supranacionalitet Židova. Liberalni židovski intelektualci pokazali su najsnažniju vjernost zamisli "srednje Europe naroda" kao baštini 1848. Značaj i multikulturalizam židovske prisutnosti u *Mittleeuropi* vidljivi su i u obilježjima literature koja tvori dio srednjoeuropskog identiteta uočljivog u zajedničkom književnom krugu koji povezuje npr. Prag, Galiciju i Bukovinu.

Ipak, do F. Naumanna ideja *Mittleeuropa* zapravo je bila anakronizam, dok se nakon Naumanna ta ideja povezuje s njime. Taj "liberalni imperijalist" uspostavio je 1915. u svojoj knjizi *Mittleeuropa-Buch* povijesnu genezu od srednjovjekovne zajednice života i kulture u XII. st. preko Habsburške Monarhije i prusko-austrijskog rivaliteta do previranja u svjetskom ratu u kojem će se ta zajednica izdići iz dugog sna. Naumannova zalaganja sadržavala su ono što je zajedničko cijelom nizu *mittleeuropskih* ideologija, to jest zamisao stvaranja velike srednjoeuropske sile protiv SAD, SSSR, Francuske i Engleske, pri čemu bi Njemačka bila u središtu. Nakon 1920. počeo se pojavljivati pojam III. Reich kao radikalna protimba modernom liberalizmu - kao zajednica, elitističko grupiranje, a ne društvo. No, taj pojam nije prihvatio Hitler koji je objašnjavao da je Reich zapravo Njemačka. Nacistička politika nije bila *mittleeuropska* jer je imala planetarne ambicije, a *Mittleeuropa* je bila tek hinterland njemačkog Reicha i jezgra regermanizacije te se više poimala analogno Monroovoj doktrini. Druga smrt Srednje Europe nastupila je zvjerstvima II. rata, etničkim čišćenjem Nijemaca na Istoku i podjelom Europe i Njemačke. Ali, upravo je to dovelo do ponovnog rođenja ideje *Mittleeuropa* koju su, slično 1848, obnovili slavenski intelektualci srednjoistočne Europe kao utopiju koja je davala snage disidentima. Njihovo oživljavanje svijetlih uspomena stavilo je u zaborav slab ekonomski dinamizam, birokratizam i trajnost društvenih hijerarhijskih struktura - obilježja koja su se produžila i u komunističkoj tradiciji.

U percepciji suvremenih njemačkih nacionalista Njemačka je i dalje jezgra Srednje Europe, dok se za nostalgicare ona poklapa s Monarhijom; za antikomuniste ona je pozitivna utopija, za neke političare pragmatički okvir rješavanja određenih pitanja, dok je treći uzmaju kao intelektualnu himeru osuđenu na propast. Viziju *Mittleeuropa* usklađene s vlastitim interesima imaju i Česi, Mađari i Poljaci kao i Ivan Pavao II. Devedesete godine otkrivaju moguće smjerove prema srednjoeuropskoj konfederaciji: npr. Višegradska grupa i nastojanje "rekonstrukcije" Srednje Europe kao "čekaonice" postkomunističkih zemalja prije ulaska u Europsku uniju. Udruženja *Alpe-Adria* i *Srednjoeuropska inicijativa* pak isključuju Njemačku, a povezuju Austriju s "podunavskim"

zemljama. No, raspad Jugoslavije, uloga Njemačke kao "zaštitnice" Slovenije i Hrvatske opet pokreću pitanje je li Njemačka dio *Mittleeuropa*. Tako dvije njemačke tradicije o *Mittleeuropi* - kao o njemačkom području utjecaja do baltičkih zemalja odnosno austrijskom na balkanski i podunavski prostor - imaju trajnu aktualnost. Raščlamba povijesnog iskustva *Mittleeuropa* upozorava na loše (tendencija prema hegemoniji) i dobre strane ("druga europska zajednica" kao potencijalni kulturni, politički i gospodarski posrednik između Europske unije i Velike Europe do Urala).

Ova studija tako zapravo ne daje posve jasan odgovor na pitanje što je to *Mittleeuropa*, a njezina opća i okvirna priroda, razumljivo, ne omogućuju neposrednu iskoristljivost za pravna istraživanja. No, ona postavlja dovoljno odredljiv i cjelovit okvir te navodi dovoljno smjernica za uočavanje i dalje prosljeđivanje posebnih pitanja. Studija tako može dobro poslužiti kao prethodna literatura u pristupu određenijim pitanjima ili kao terminološki priručnik, a može potaći i na pristup obradi tema s rasponom od pravno-povijesnih do međunarodnopravnih. Kulturološka impostacija (ograničena širinom teme i uskoćom opsega) posebna je kvaliteta ove studije jer - u slučaju daljeg razmatranja bilo kojeg segmenta *mittleeuropskog* "modela" (npr. prava) - upozorava na potrebu vrednovanja isprepletenosti različitih činilaca, posebnu važnost razmatranja kulturnih odrednica i na povijesnu relativnost modelskih obilježja. "Dublje" primjedbe (npr. prednosti i mane francuskog autorstva) nepotrebno je davati s obzirom na naš u osnovi informativni interes za studiju.

Naša osnovna motivacija za prikazivanje ove studije bila je potreba za cjelovitim, ali kratkim i preglednim raščlanjivanjem pojma *Srednje Europe* kao povijesnog, političkog i kulturnog okvira Hrvatske, njezine spojnice i skretnice prema "drugim" Europama i mjestima na kojem Hrvatska na "najprirodniji" način čini dio Europe. U tom smislu ova studija ne daje - niti joj je to namjera - potpuno i nedvosmisleno određenje *Mittleeuropa*, već naznačuje putove za odgovarajuću potragu. Ali, uostalom i ta "nepotpunost", čini se, manje proizlazi iz studije, a više iz same *Mittleeuropa*.

I. doista, što je to *Srednja Europa*?

Mr. Dalibor Čepulo